

O'ZBEKISTONDA AUTIZM SPEKTR BUZILISHLARI: PSIXOGEN OMILLAR VA ULARNING BOLALAR RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Avezova Durdona Gafurjon qizi

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti Samarqand filiali o'qituvchisi

nurmatovadurdona5@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada autizm muammosinining O'zbekistonda psixologik o'rganilishining amaliy jihatlarini keltiriladi. Ushbu ilmiy muammo bo'yicha o'tkazilgan eksperimental tadqiqotlar natijalari beriladi. Muammo yechimlarining psixologik xususiyatlari qisqacha tahlil etiladi. Autizm sindromining genetik xususiyatlari tasvirlangan, hamda sindromning klinik belgilari, diagnostika mezonlari va tashxis xususiyatlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: autizm, tashxis, psixologik korreksiya, aqliy buzilish, maksimal rivojlanish, genetik xususiyatlar.

РАССТРОЙСТВА АУТИСТИЧЕСКОГО СПЕКТРА В УЗБЕКИСТАНЕ: ПСИХОГЕННЫЕ ФАКТОРЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ДЕТЕЙ

Аннотация: в статье представлены практические аспекты психологического изучения аутизма в Узбекистане. Представлены результаты экспериментальных исследований по данной научной проблеме. Кратко проанализированы психологические свойства решения проблем. Описаны генетические особенности синдрома аутизма и клинические признаки синдрома являются диагностическими признаками.

Ключевые слова: аутизм, диагностика, коррекция, психическое расстройство, максимальное развитие, генетические особенности.

AUTISM SPECTRUM DISORDERS IN UZBEKISTAN: PSYCHOGENIC FACTORS AND THEIR IMPACT ON CHILD DEVELOPMENT

Annotation: The article presents practical aspects of the psychological study of the problem of autism in Uzbekistan. The results of the exponential research conducted on this scientific problem are given. Psychological characteristics of problem solutions are briefly analyzed. The genetic features of autism syndrome are described as well as clinical signs, diagnostic criteria and diagnostic features of the syndrome.

Key words: autism, diagnosis, psychological correction, rational violation, maximum development, genetic characteristics.

Hozirgi kunda butun dunyoda alohida yordamga muxtoj bolalarni o'rganish, ulardagi nuqsonlarning kelib chiqish sabablari, rivojlanishi, ularning oldini olish,

maxsus yordamga muhtoj bolalarga ta'lim-tarbiya berish, ulardagi nuqsonlarni korreksiyalash bo'yicha ko'plab ishlar olib borilmoqda..

Amerikalik bolalar psixiatri L. Kanner "Affektiv muloqotdagi autistik buzilish" mavzusidagi maqolasida (1943-yil) o'zining ko'p yillik olib borgan tajribalariga *tayangan holda bolalardagi* autizmni sindrom sifatida ilmiy asoslab berdi. Shu orqali ilmiy iste'molga "erta infantil autizm", "bolalar erda autizmi" va "kanner sindromi" kabi atamalar kirib keldi. Ushbu atamalar tadqiqotchilarning yondashuviga bog'liq holda turli manbalarda turlicha qo'llanilib kelinmoqda. O'z navbatida L.Kanner nazariyasi ustida ham bahs-munozaralar davom etmoqda. Shu o'rinda L.Kannerdan mustaqil ravishda avstriyalik psixiatr G.Asperger psixologiyaga "autistik psixopatiya" atamasini kiritganligini ham alohida ta'kidlash lozim.

L.Kannerdan keyin autizm qo'yidagi yo'nalishlarda o'rganilgan:

- alohida konstitusional holat sifatida (Rimland V., Bashina V.M.);
- shizofrenik postpristup holati (Vrono M.Sh., Bashina V.M.);
- markaziy nerv sistemasining organik patalogiyasi (Mnuxin S.S.);

Autizm sindromiga chalingan bolalarda quyidagi belgilar kuzatiladi:

1. Autizmning asosiy belgisi real hayotni qabul qilishning buzilishi hisoblanadi.
2. Autizm sindromli bola hech kim bilan muloqotga kirishishni istamaydi.
3. Nutqi juda sekin rivojlanadi.
4. Mimika va imo-ishoraning yo'qligi.
5. Bola juda kam kuladi va suhbatdoshining ko'ziga qaramaydi.
6. Muloqotga kam kirishadi.
7. Boshqa insonlar, xatto ota-onasiga ham e'tibor bermaydi.
8. Qiziqishlari cheklangan bo'ladi.
9. O'z-o'zi bilan o'ynaydi.
10. Atrofdagi muhit o'zgarsa, jazavaga tushadi.
11. Bitta harakatni doim takrorlashga harakat qiladi.
12. E'tiborini fakatgina bir narsaga qaratadi.

Psixik sohadagi buzilishlarning umumiylikiga qaramay, autizm turli shakllarda namoyon bo'ladi. O.S.Nikolskaya, Ye.R.Bayenskaya, M.M.Liblinglarning "Autik bola: yordam berish yo'llari" nomli kitobida autik bolalarni farqlashga oid turli yondashuvlarga misollar keltiriladi. Unga ko'ra, ingliz tadqiqotchisi, doktor L.Ving bunday bolalarni ularning ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish imkoniyatlariga ko'ra "yolg'iz" (muloqotga kirishishga intilmaydigan), "passiv" va "faol, biroq beso'naqay" kabi turlarga bo'lib tushuntiradi. Uning fikricha, ijtimoiy moslashuvga erishish imkoni ehtimoli yuqori bo'lgan guruh - bu "passiv" bolalar toifasidir. Muloqotga kirisha olish va undan himoyalaniish usullariga ko'ra tasniflashni asos sifatida qabul qilishni taklif qiladilar.

Genetik tahlillar shuni ko'rsatadiki, autizmning paydo bo'lishida hujayralarning bir turi emas, balki miya rivojlanishidagi bir nechta buzilishlar ishtirok etadi yani bu butun asab tizimining ishi hisoblandi. Miya uchun, albatta, stimulyatsiya zarur, u miyani qo'zg'atadi va unda funksional faollikni yaratadi. Shu tariqa nafas olish, ovqat iste'mol qilish, harakatlanish, nutq va o'quv faoliyatini

amalgaga oshirish imkonini tugʻiladi. Yetarlicha stimulyatsiya miya hujayralari oʻrtasidagi bogʻliqliklar miqdorining koʻpayishiga olib keladi. Har sekunda miyaga sezgi organlaridan koʻp miqdordagi axborotlar keladi. Miya sensor signallarni tashkillashtirishi, tartibga solish, ular orasidan muhimlarini saralab olishi va yaroqsizlarini ajratib olishi zarur. Sezgi va ichki organlaridan kelayotgan nerv impulslari bola nerv sistemasi rivojlanishini belgilab beruvchi muhim omil boʻlib hisoblanadi. Sensor integratsiya bosh miyada yuz beradigan ongsiz jarayondir. U sezgi organlari (koʻrish, eshitish, taʼm bilish, hid sezish, teri tuyish, harakat) yordamida olingan axborotlarni tartibga soladi. Shuningdek, sensor integratsiya sezgi organlari orqali qabul qilingan axborotlarning ahamiyatlilikini belgilaydi va axborotni filtrlab, diqqatni qaratish kerak boʻlgan holatlarni ajratadi (masalan, koʻcha shovqiniga eʼtibor bermasdan, oʻqituvchini tinglash). Sensor integratsiya miya faoliyatining muhim qismi hisoblanadi. Sezgi miya uchun ozuqa sifatida gavdalanadi hamda u tana va tafakkurni boshqarishda zarur boʻlgan bilimlarni miyaga yetkazib berish vazifasini bajaradi. Sensor axborotni qayta ishlash buzilishining koʻpgina simptomlari autizmga harakterlanadi. Atrof-muhit bilan oʻzaro aloqada bunday bolalar sezilarli darajada qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shuningdek, ular taktil signallar lokalizatsiyasi, harakatni rejalashtirish kabilarda ham qiyinchiliklarga uchraydilar. Autizmi boʻlgan bolalarda koʻp uchraydigan sensor signallarni qayta ishlash buzilishining uch koʻrinishi mavjud: birinchidan, sensor signallar miya tomonidan kerakli tarzda “roʻyxatdan oʻtkazilmaydi” (yaʼni qabul qilinmaydi). Shuning uchun ham bola baʼzi narsalarga eʼtiborsiz, boshqa narsalarga esa haddan ortiq sezgir. Ikkinchidan, sensor signallarning modulyatsiyasi yomonlashuvi kuzatiladi, asosan vestibulyar va taktil signallar sohasida. Buning oqibatida gravitasion ishonchsizlik va taktil yuqori sezuvchanlik rivojlanadi. Uchinchidan, miyaning harakatga undovchi qismlariga, asosan, yangi harakatlarga va harakatlar almashinuviga javob beruvchi qismlar faoliyatida buzilish yuzaga keladi. Buning oqibatida, odatda, konstruktiv va foydali boʻlgan ishlarga qiziqishning yoʻqolishi kuzatiladi.

Bunday bolalar bilan ishlash davomida ularning sensor impulslarni qayta ishlashi haqidagi bilimlarni toʻplashimiz va ularga yordam qoʻlini choʻzishimiz uchun kerak boʻladigan vosita va usullarni topishimiz darkor. Bizning fikrimizcha, ushbu muammoni tadqiq etishda, avvalambor, autizmi boʻlgan bolalarning sensor integratsiya darajasini aniqlovchi aniq metodikalar majmuini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Metodikalarni qoʻllash davomida ularning yuqori va quyi sezuvchanlik darajalarini ham diagnostik qilish muhim jihat hisoblanadi. Bu borada har bir bolaga individual yondashish hamda ularda namoyon boʻlgan sensor dezintegratsiyaning darajasiga qarab maqsadga yoʻnaltirilgan korreksion dasturlarni ishlab chiqish va ulardan samarali foydalanish ushbu muammoni sezilarli darajada bartaraf etishga yoʻl ochib beradi.

Bolalar autizmi sindromi mavjud bolalardagi qobiliyat va iqtidorni barvaqt aniqlash va ragʻbatlantirish maqsadida maktabdan tashqari taʼlim muassasalarida ular uchun alohida mashgʻulotlar dasturlarini joriy etish, ular ishtirokida koʻrik-tanlovlar

o‘tkazib borish. Yurtimizda sog‘lom avlodni dunyoga keltirish, tarbiyalab voyaga yetkazish bilan bir qatorda imkoniyati cheklangan bolalarga cheksiz mehr-e‘tibor ko‘rsatilayotgan ekan, yuqoridagi taklif va tavsiyalarda berilgani kabi xayrli ishlarni amalga oshirish autist bolalarning hayotiy ehtiyojlari va huquq-manfaatlarini har tomonlama to‘kis ro‘yobga chiqarishda o‘ziga xos ahamiyat kasb etishi tabiiydir. Har qanday davlat siyosatining insonparvar tamoyillarga asoslanishi, jamiyatda aholining nogironligi bo‘lgan va ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamiga yaratilgan shart-sharoitlar, ularning erkin, farovon yashash uchun nihoyatda zarur hisoblanmish barcha sohadagi qo‘llab-quvvatlanishlari bilan belgilanadi. Shu bois mamlakatimizda mazkur shaxslar sog‘lig‘ini himoyalash, ta‘lim-tarbiya berish va ijtimoiylashuvlariga qaratilgan keng qamrovli maqsadli chora-tadbirlarni amalga oshirish masalalariga ular hayotini farovonlashtirib borilishining asosiy omili sifatida qarab kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Каннер Л."Аутические нарушения аффективного контакта" в переводе В. Е.Кагана/ Л.Каннер // Вопросы психического здоровья детей и подростков. – 2010.№ 1.-С.85-88
2. Башина В.М. Ранний детский аутизм // Исцелению-М.1993. С.154-156
3. Шрамм Р. Детский аутизм и АВА/ Р. Шрамм.-М. 2013.-С.208
4. Айрес Э.Дж. Ребенки сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития // -М.: Теревинф, 2009.С.102
5. Haualand H, Allen C. Deaf people and human rights. Helsinki, World Federation of the Deaf and Swedish National Association of the Deaf, 2009.
6. Bernadette Roge. Le spektre autistique / Sciences Humaines. № 20. France, 2010.P. 50-51.
7. Respublika bolalar ijtimoiy moslashuv markazining mintaqaviy filiallari xodimlar uchun tashkiliy-metodik yordam ko‘rsatish bo‘yicha uslubiy qo‘llanma. - Toshkent: Navruz,2014/ - B.294
8. Аутизм и нарушения развития. Международный журнал.- Москва: МГППУ.ISSN :1994-1617 № 1 (62) 2019
9. <http://www.autism.uz>